

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXIX. évf.

Julius—Augustus

4-ik füzet.

A calvinismus.

II.

„A hitről, hol az ugynevezett apostoli hitforma is magyarázatot nyer.“

A XVI.-ik százévi első reformatorok nem akartak szakítani az egyház hagyományos theológiájával. Főtörekvésük oda irányult, hogy a külső visszaéléseket megszüntessék. E visszaélések főforrását az emberről és az ember megigazulásáról elterjedt tévtanokban látták. E tisztátalan forrást igyekeztek elfojtani, hogy ez által a keresztényi szellemet az egyházi érdekek fölött győzelemre segítsék. Itt is alig volt szükség újabb fegyverekről gondoskodni. Csupán fel kellett keresni a legtekintélyesebb egyházi atyákat és kiváló scholastikus írókat, a kik hangosan beszéltek az egyház visszaélései ellen — mellettük. A tulajdonképpeni theologia megbolygatását, a zsinatok által szentesített dogmák bírálatát veszélyesnek tartották magára a reformációra. Egyénileg voltak kételyeik és kifogásaik ellenük. Így pl. a szentháromságot hagyományos alakjában nem tartották szentírásszerűnek, de nagy művük érdekében ragaszkodtak hozzá és tiltakoztak minden eretnekséggel bélyegzett irány és törekvés ellen. A hagyományos egyházi felfogás által körülvelt eme „szentek szentébe“ csak az unitarismus apostolainak s különösen Dávid Ferencznek sikerült bejutni, a ki elszánt bátorsággal tört útat e mystikus sötétséggel borított hely megvilágítására.

Mégis az első reformatorok a hit dolgaiban is újítást eszközöltek. Eltörölték azt a holt hitet, mely a legendák és más hagyományok föltétlen elfogadásában állott, s a mely csupán jelezte az egyénnek az egyházhoz való tartozandóságát; de a gyakorlati életben semmi hatékony értékkel nem bírt. Ez a hit senkit sem idvezit. Az élő hit a mi idvességünknek egyetlen és biztos feltétele. Az a hit, mely Istenben és Krisztusban való tántorithatlan bizalomban áll. Éppen ezért Kálvin is művének

kezünk alatti II-ik fejezetében mindenekelőtt a hit fogalmát igyekszik tisztázni. Meghuzza a szükséges határvonalat a tudás és hit között. Szerinte az a hit, mely csupán abból áll, hogy Isten létét elismeri s a Krisztusról szóló elbeszéléseket igazaknak tartja, nem méltó a hit elnevezésre, mert ilyen hite a sátánnak is van. Az igaz hit Istent a *mi* Istenünknek s Krisztust a *mi* idvezítőnknek tünteti fel. Az a földolog, hogy erősen legyünk meggyőződve arról, hogy Isten ígéretei igazak, s hogy a Krisztus által nyerünk bűnbocsánatot, megszentelődést és üdvösséget. E hit birtokába úgy jutunk, „ha értelmünk minden felfogó képességén túlszárnyalunk és tekintetünket mindenben, a mi csak a világon van, fölülemeljük; egy szóval, ha önmagunk fölébe emelkedünk“. Hogy pedig ezt tehesük, erősen az Isten kegyelmére kell támaszkodnunk; mert e nélkül el sem kezdődhetik s meg sem maradhat a mi „elvetemült“ és „hazug“ szívünkben az igaz hit.¹ Ime a tudás és hit közti különbség Kálvin szerint! Amaz a földön találja meg határát, ennek köre a földön túl végtelen. Amaz lehet az emberi tehetség eredménye, ezt pedig csak Isten kegyelme adhatja. E hit nyer kifejezést az apostoli hitvallásban, a mely négy részben Kálvin szerint az egyház hitét kivonatossan magában foglalja. Mielőtt azonban ennek részletes tárgyalásához kezdenénk, szükségesnek tartjuk a confessiókról általában s különösen az apostoli hitvallásról egyet-mást elmondani.

Nem tartozunk azok közé, kik a múlttal minden áron szakítani akarnak, kik élvezettel gyűjtják föl az ősök által sok fáradsággal emelt épületeket s pokoli gyönyörrel nézik a romok füstölgését. Sőt örömmel ragadunk meg mindent, a mi lelkünk táplálására szolgálhat. Azonban mennél többet gondolkozunk a hitvallásokról, mennél jobban megismerjük eredetüket és céljukat; mennél inkább eloszlik az a mystikus homály, mely száz éveken át körülfogta: annál mélyebb ellenszenvet érzünk irántuk. Az a mód, melylyel az emberek kezelték, az a méltatlan kegyelet, a melylyel körülvették, az az érdemtelen tisztelet, melyben részesítették, sokkal több erőt kölcsönözött nekik, mint a mennyire eredetük, tartalmuk és céljuk szerint különben hivatva lettek volna. Míg egyfelől az egyháznak védősánczul

¹ A ker. vallás alapvonalai. 88—90. lap.

szolgáltak, addig a vallásos fejlődésnek és haladásnak kerékkötői lettek. Hogyan is keletkeztek különösen az úgynevezett egyetemes hitvallások? Nem a ker. lélek önkéntes megnyilatkozásai, hanem a szükség és a kényszerítő körülmények hatása alatt jöttek létre. Az egyházi és hitegység megőrzésének a törekvéséből származtak. Minden tételük egy-egy tiltakozás a fölmerült ellenvéleményekkel szemben. A lelkiismeret szabadságának mesterkélt korlátai. Sokszor keletkezésük korának közhitét sem ölelik fel teljesen, máskor pedig annál többet foglalnak magukban. Még történelmi okmányoknak sem elég biztosak. Ezért van, hogy az egyház csak nehezen tudta megértetni gyakorlati szükségüket és sok küzdelem árán emelhetette általános tekintélyre. Hogy lehetnének hát örök időre szóló feltétlen szabályai a ker. hitnek!? Veszélyesekké az által lettek, hogy az egyház változhatatlanoknak és föltétlen kötelező erejűeknek nyilvánította. A confessiók lettek: „regula fidei immobilis et inreformabilis“. Ez által a hierarchia szolgáivá s a hitüldözés törvénykönyveivé váltak. Nem hogy megvilágosították volna a Krisztus szellemét, hanem azt elhomályosították. Nem hogy elérték volna a czélt: az egyházi és hitegységet, hanem akárhányszor heves küzdelmeknek lettek okozói. A reformatio annyit javított a helyzeten, hogy a szentírás tekintélyét a confessiók fölébe emelte. Azonban úgy az apostoli, mint a niceai és athanaziusi hitvallást teljesen a magáévá tette. A reformatióval új életre ébredő unitarismus volt az, mely egy lépéssel tovább haladva, a kimondott elvet a gyakorlatban is érvényesítette, Isten igéjével s a józan észszel bevilágított a hitvallások útvesztő sötétségébe.

Mindezekkel nem azt akarjuk mondani, hogy hitvallásra egyáltalában szükség nem volt és nincsen. Az egyházi élet gyakorlati szempontjából igen is volt és van. Csak legyen az a hitvallás, a minek lennie kell. Nem a multban mesterkélt anyagból, hiányos izléssel összerakott templom, melybe mielőtt a mai kor gyermeke belépne, le kell tennie eszét, szivét, meggyőződését. Nem a kegyelet által féltve őrzött mumia, melyet csak távolról lehet nézni; de érinteni nem szabad. Nem mystikus homálylával körülvett szentség, melyet csak bámulni és tisztelni, de megfejteni nem lehet. Hanem legyen a hitvallás a Krisztus szelleméből táplálkozó közhitnek a kifejezése. Az a

zászló, mely alá nem erőszak útján, de szívük és lelkük belső indításából önkényt sorakoznak az együttérző és gondolkozó keresztények. Tekintélye felül ne haladja a Krisztus evangéliumának, az emberi józan értelemnek és a lelkiismeretnek erejét. A lelket ne burkolja körül a múlt sötétségével, hanem áraszszon mennél több világosságot reá. Így felel meg valódi céljának s szolgálhatja igazi hivatását.

A confessiókról fennebb előadott általános megjegyzések az úgynevezett apostoli hitformára is vonatkoznak. Már maga a címe is félrevezetése a hívőknek. Apostolinak neveztetik, holott az apostolok idejében semmit sem tudtak róla. Sőt egyes tételei ellentétben vannak az apostolok tanításaival. Eredetére nézve is ingatag alapon áll. A Máté XXVIII. r. 19 v.-ben található keresztelési formula volt kiinduló pontja. Ennek hitelessége ellen is igen alapos okok szólnak. A hitvallás egyes tételei a III–VI. századokban uralkodott eszmék hatása alatt keletkeztek. Különösen pedig a kereszténységnek a gnosticizmus ellen folytatott küzdelméből kerültek ki.¹ Keletkezésüknél nem az volt a főcél, hogy a ker. hitnek hű kifejezései legyenek, hanem az, hogy mennél határozottabban álljanak útjába a fölmerült ellenséges áramlatnak és mennél nagyobb erővel szolgálják az egyházi célokat. Önkényt következik, hogy az apostoli hitvallás a ker. hitnek nem hű kivonata. Ebből lehet kimagyarázni azt, hogy a keleti egyház egyáltalában el nem fogadta s még a XV-ik században nem tud róla. A nyugati egyház is lassan zsinati határozatokkal s fegyveres hatalommal csak a X-ik század körül tudta általános érvényre emelni.² Innen kezdve annál nagyobb lett a tisztelet és kegyelet iránta. Az idők hosszú során át szent és sérthetetlen volt. A reformatorok is csak annyit engedtek meg maguknak, hogy egyes tételeinek a hagyományos magyarázattól eltérő értelmezést adtak. Azonban utánuk is a prot. egyházakban szokás volt a hittani műveket ennek a mintájára készíteni. Sok idő telt el, a míg újabban egyes szabadabb irányú felekezetek s különösen az unitáriusok az által segítettek e visszás helyzeten, hogy úgy a közhittel,

¹ Szász Don. okos: „A confessiók kérdése, főtekintettel az úgynevezett apostoli hitformára.“ A magyarországi prot. egylet évkönyve. II. köt., 56—61 lap.

² U. o. 69. 1.

mint a tudományos felfogással feltűnően ellenkező tételeket kihagyták belőle.

Ilyen körülmények között csak örömmel üdvözölhetjük Harnacknak, a berlini egyetem mélyen látó theol. tanárának azt az őszinteségét, melyvel az egyetemi hallgatóknak újabban hozzáintézett ama kérdésekre felelt, miszerint javasolja-e az apostolikumnak a lelkészek felszentelési fogadalmából és az istentiszteletből való eltávolítása iránti mozgalom megindítását? Harnack a „Christliche Welt“ 1892. évi 34-ik számában az ő kiváló történelmi érzékéhez méltó cikkben válaszolt e kérdésre. Az ifjúság mozgalmát, tekintettel egyetemi viszonyaikra, nyiltan nem helyeselte; de az apostolikum szellőztetését elodázhatatlan szükségnek tartja. Szerinte ideje volna már, hogy az evangelium a protestans felfogásnak megfelelő módon fejeztessék ki. Ideje már, hogy megszűnjenek azok a „botrányok“, melyeket az apostolikumnak szószerinti szövege sok komoly és őszinte kereszténynek okoz. Az ev. egyetemes zsinatoknak az a legsürgősebb feladatuk, hogy a hitvallások kérdését szabadon mérlegeljék. Az apostolikumnak szószerinti értelemben való elfogadása nem lehet a keresztény és theologiai érettség próbája. Ellenkezőleg egy érett, az evangelium megértése és az egyháztörténet tanulmányozása által képezett keresztény embernek az apostolikumnak több mondatán meg kell botránkoznia. Harnacknak e nyilt és őszinte nyilatkozata után szinte csodálkozunk azon a harezon, mely az apostolikum érdekében egyházi részről megindult.¹ Annál szebb, hogy mégis voltak egyes szabadelvű tudósok, vallásos és politikai lapok, melyek a Harnack álláspontjára helyezkedtek, sőt némelyek azon túl menni is készek voltak.

Hogy a reformatorok sértetlenül hagyták az apostoli hitformát, azon nem csodálkozunk. Nagy okuk volt reá. Az kiválóan kedvezett az ő törekvéseiknek, s bizalmat ébresztett irántuk. Mig elvetése veszedelmet hozhatott volna nagy művükre. De hogy egyes egyházak, sokszor azzal teljesen ellenkező felfogásuk mellett is, ragaszkodnak hozzá: azt csupán a kegyelet által megmagyarázva nem látjuk, sem elég őszintének nem tartjuk. Az egyházak feladata a Krisztus evangeliumát a lehető tiszta-

¹ Dr. Daxer György: „Az apostoli hitvallásért folytatott harc“. Theol. Szaklap II. évf. 1. szám.

ságban és igazságban ragyogtatni. Minden olyant, a mi azt elhomályosíthatja, s a hívő lelkét tévútra vezetheti, eltávolítani szent kötelességük.

Ezek után rátérhetünk Kálvinnak az apostoli hitvallást illető magyarázatára. E hitvallás a három első tételével a szentháromság eszméjét akarja kifejezni. Azonban olyan hiányosan teszi, hogy azt az unitáriusok is nyugodt lelkiismerettel használhatták. Minthogy pedig az Institutio keletkezésekor már az unitárius törekvések több helyen nyilvánultak, Kálvin az eretnesség vádjának elkerülése céljából az által segít az apostolikum hiányán, hogy megelőzőleg tiltakozik az unitárius törekvések ellen. Elítéli úgy az arianismust, mint a sabellianismust. Orthodoxyájának támogatása céljából hivatkozik az igazhitű atyák tanítására, a kiknek értelmében hiszi és vallja a szentháromságot. Szóval elfogadjá a szentháromságnak Athanasius-féle szimmetrikus alakját. De azután igazságot kereső lelke őtet is mintha az eretnek tudomány felé vonzaná. Mintha elismerné, hogy a szentírás ettől eltérően tanít; mert az egyedül „az Atyát tekint minden dolgok forrásának és eredetének.“¹

Ilyen előzmények után kezdi meg az apostoli hitvallás első részének a magyarázatát. „Hiszek az (egy) Istenben, mindenható Atyában, menynek és földnek teremtőjében.“ Mit fejeznek ki e szavak? Már említettük, hogy a keresztségi formula a kereszténységnek a gnosticizmussal folytatott küzdelmében alakult át legnagyobb részben apostoli hitvallássá. Mit hirdetett ez a tan Istenről és a teremtésről? Azt, hogy Isten nem lehet a világ teremtője, mert a végtelen szellem közvetlenül nem érintkezhetik a véges dolgokkal. A világ a Demiurg műve, a ki pedig nem egyéb, mint a „véghetetlen szellemből emanált lény“. Egy másik gnostikus irány pedig Istent úgy tünteti föl, mint a ki az örökkévaló anyagnak csupán rendezője. E dualistikus képzelődések ellen állították oda a keresztények az egy Istenben, mint a „menynek és földnek“ teremtőjében való hitet. De e tételben Istennek szellemi voltáról, gondviseléséről, lélekben és igazságban imádásáról szó sincsen. És pedig Szász Domokos szerint azért, mert e kérdések akkor nem voltak támadásnak kitéve.²

¹ I. m. 99. 1.

² I. m. 60. 1.

Kálvin szerint e tétellel arról teszünk vallást, hogy mi minden bizalmunkat az Istenbe helyezzük. Őtet minden dolgok teremtőjének elismerjük. Azonban nemcsak teremtője e világnak, hanem annak öntudatos rendezője, fentartója és gondviselője. Mi is neki köszönünk mindent. Jót és rosszat, örömet és bánatot. Csupán bűnünk a miénk, minden egyébünk az Istené, ki nem érdemünkért, hanem ingyen való kegyelméből halmoz el minket jóságával. Ezért kötelességünk, hogy őtet tiszteljük és dicsőítsük. Neki engedelmeskedjünk.

A hitvallás második része így szól: „És (hiszek) Jézus Krisztusban, ő egyetlen fiában, mi urunkban, ki fogantatott szentlélektől, született Szűz Máriától, szenvedett Pontius Pilatus alatt, megfeszítettet, meghalt és eltemettetett, szálla alá poklokra, harmad napon halottaiból feltámadott, felment a menybe, ül az Atyának jobbján, onnan leszen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat“. A keresztelési formula másod sorban a Krisztusban való hitet kötötte a megkereszteltek lelkérc. Azonban a Krisztusról már a második százéven kezdve különbözőképen gondolkoztak. Némelyek (ebjoniták) csak embernek tartották. Mások (gnostikusok) a szellem és anyag dualismusánál fogva tagadták, hogy benne az isteni az emberivel egyesülhetett volna, sőt azt is vitatták, hogy nem is volt emberi teste s más szenvedett helyette. Ezekkel a tanokkal szemben hangsúlyozta az egyház a Krisztus egyszülöttségét, szentlélektől való fogantatását s a személy azonosságnak kimutatása czéljából hivatkozott az ő szenvedése, megfeszítettése, halála és feltámadására, mint történelmi eseményekre. A poklokra szállást azért toldotta be később az egyház, hogy a halál és a feltámadás közti időt betöltse. Azonban Jézus nem a saját bűneiért szállt poklokra, hanem azért, hogy az ótestamentumi kegyeseket (némelyek szerint a pogányokat is) onnan kiszabadítsa. Ilyenképen alakult ki a hagyományos felfogás a hitvallás második tétele körül.

Kálvin a Krisztus személyét illetőleg teljesen magáévá teszi a hagyományos orthodox felfogást. Elismeri, hogy Krisztus az Istennek „egyetlen“ fia. Nem az adoptianismus értelmében, hanem „természet szerint“. Mint Isten egy az Atyával, „ugyanazon természetű és állagú vagy lényegű“. Csupán személye által különbözik tőle. Hogy miként lehet ez, azt ne kutassa az emberi bölcsesség, hanem meghajolva imádjá e meg-

magyarázhatatlan titkot. Ennél fogva a Krisztus olyan örökkévaló, mint az Atya s a világteremtésben részes a szentlélekkel egyetemben. Végre Isten a saját könyörületességéből elküldötte a bűnös emberiség megszabadítására. És ez által valóságos ember lett. A váltság műve is bizonyítja Krisztusnak e kettős természetét. A mi Megváltónk ugyanis csak „igaz Isten és igaz ember“ lehetett. E tételt a canterbury-i Anselmus dialektikája állapította meg, midőn a *cur deus homo?* kérdésre válaszolt. Kálvin is a scholastikus okoskodásnak ezt a menetét magáévá teszi. Ez okoskodás kiindulási pontja az ember bűnössége és teljes romlottsága. Az ember a teljes megromlottságból Istenhez nem emelkedhetik. Tehát, hogy a teremtés célja el ne veszszen, magának Istennek kell az emberekhez leszállani. És ez bizonyítja a tétel első felét, hogy a mi megváltónk, a Jézus: igaz Isten. De ez nem is lehetett máskép. Az ő feladata volt elnyelni a halált; ezt csak az élet tehetette. Feladata volt legyőzni a bűnt; ezt csak az igazság tehetette. Élet és igazság pedig csak egyedül Isten.

Azonban a Jézus nem csak Isten, hanem ember is. Miért? Azért mert az ember romlottságát az ő tulajdon engedetlensége okozta. Ezt pedig csak emberi engedelmeséggel lehet helyre hozni. Így lesz elég téve az Isten igazságosságának. Az ember bűncéért csak ember szenvedhet büntetést. Ezért kellett Jézusnak igaz embernek lenni. A kettős természet igazolása céljából hivatkozik az emberre, mint a ki testből és lélekből áll a nélkül, hogy akár az egyik, akár a másik elveszitené lényeg-sajátságát; hivatkozik a szentírásra, mint a mely több helyen említi Krisztus istenségét és ember voltát a nélkül, hogy egyik a másikat megsemmisítené.

Krisztus személyének ilyen értelmezésével Kálvin elítéli egyfelől az Eutyches kárhoziatott tanát, mely szerint Krisztusban csak a megtestesülés előtt lehetett megkülönböztetni a két természetet, azután pedig az isteni lépett előtérbe; de ellene nyilatkozik a Nestoriánusok ama felfogásának is, mintha benne az emberi természet nyelte volna el az istenit. És így föltétlenül elfogadja a chalcedoni egyetemes zsinatnak (451) e két ellentétet eloszlató ama határozatát, mely szerint a Krisztusban a két természet egy személyben egyesül; de a kettőnek önálló s egymással össze nem vegyithető élete van. Ez által tiltako-

zik a Luther-féle „communicatio idiomatum“ ellen is, mintha a Krisztus két természete egymással közösségben volna. Benne a két természet „egyesül“. „Ő nem ember, miután Isten; és nem Isten, miután ember; és sem nem Isten, sem nem ember, miután ember is és egyszersmind Isten is“. ¹ Egy szóval kifejezve isten-ember. Természetes, hogy ezután a hitvallás többi részét, mint a szentlélektől csodálatos módon való fogantatást, a szenvedést, a Pilátus által elítéltetést, a kínos kereszt-halált, mint a Jézus személyére vonatkozó történelmi eseményeket elfogadja és aláírja. De már a *poklokra szállás* értelmezésében eltér a hagyományos felfogástól. Azt csak képes kifejezésnek tekintti, a mi nem jelent egyebet, mint azt, hogy a Krisztus „Istentől megaláztatott és érezte az isteni ítéletnek szigorúságát és rettenetes voltát“. „Leszállott pedig azért, hogy közbevesse magát Isten haragjának és az ő igazságának a mi nevünkben eleget tegyen“. E kifejezésnek minden más természetű magyarázata csak mese. Azután a Jézus felment a menybe, ott megnyitotta a menyország kapuját, mely Ádám óta elzárva volt. Ott ül Istennek jobbján, vagyis uralkodik minden teremtmény felett s osztogatja szellemi ajándékait. Onnan kormányoz és vezet minket; könyörög érettünk az Atya kegyelméért; mint békebíró közbelép a mi vétkeinkért. Így nem látjuk bár, de hatalmát és segedelmét lépten-nyomon érezzük. Onnan fog eljönni az „utolsó napon“, hogy holtakat és eleveneket megítéljen s mindenkinek érdeme szerint megfizessen.

Bár az apostoli hitvallásban nincs szó róla, de itt kell röviden tárgyalnunk a Krisztus váltság művét; mert felfogásunk szerint az a Jézus személyétől elválaszthatatlan. Az Anselmus-féle satisfactio elmélet szerint is a mi megváltónk csak a Jézus Krisztus, a valódi isten-ember lehet, a kit Isten könyörületesége azért küldött, hogy a tőle elszakadt embert vele ismét összekapcsolja. Kálvin szerint is, a mi megigazulásunk csak az isten-ember által történhetik és történik. Ő „halálának érdemével leróttá, a mivel Isten igazságának tartozánk és kiengesztelte az ő haragját“. Elviselte helyettünk a bűnnek büntetését s megváltott minket a kárhozattól. ² Távol legyen hát az a gondolat, hogy a Jézus idvezítését csupán abba helyezzük,

¹ I. m. 109 l.

² I. m. 40 l.

miszerint ő megnyitotta előttünk az üdvre vezető utat. A minden jóra való tehetséget elveszített emberre nézve az üdvözítésnek e módja haszontalan volna. Jézus reánk nézve sokkal több, mint az egyszerű példaadó és útmutató. Halála által váltattunk meg a halál kárhózatából, vére által az Atyával kiengeszteltetünk. Ő benne az Atya által fiakká és örökösökké fogadtatunk. Isten előtt ő a mi megigazulásunk és megszenteltetésünk.¹ Szóval ő szerzi meg számunkra az Isten kiengesztelődését. Az a kérdés hát, hogy miként tehetjük magunkévá a Krisztus érdemét? Csalatkozik az, a ki cselekedet által akar megigazulni; mert az soha sem menekül meg a kárhózatól. A Krisztus érdemét nem cselekedet, hanem egyedül a hit által tehetjük sajátunkká, az az csak úgy, ha nagy bizalommal Isten jóságára támaszkodunk s egyedül tőle várjuk és kérjük üdvösségünk minden biztosítékát. A milyen mértékben fogadjuk magunkba Krisztus igazságát, olyan mértékben ismeri el azt az Isten a miénk gyanánt. Így ítél minket a Krisztusért szenteknek, tisztáknak, ártatlanoknak. Miután ezek által Isten kegyelmébe estünk, nyerjük a *szentlélek* ajándékát, mely által megszenteltetünk, engedelmisséget tanulunk s Isten dicsőségének a munkálására lelkesülünk. De ez se tegyen elbizakodottá, mert a hitből származó cselekedetek sem érnek semmit, ha a Krisztus igazsága, mint kezes, folyton nem áll mellettünk.² E megigazulási elmélet természetes következése Kálvin eredendő bűnről való fogalmának s arra szolgál, hogy a magában tehetetlen embert minél nagyobb erővel hajtsa a Krisztusban nyilvánult isteni kegyelem felé. Önként következik, hogy azok, a kiknek a Krisztusban nincsen részük, bármilyenek legyenek, bármit akarjanak és tegyenek Kálvin szerint, mégis kárhózatra, veszedelemre és örök halálra jutnak.

Mivel ezek szerint a mi üdvösségünk úgy egészében, mint részeiben a Krisztusban van összefoglalva, mivel a mennyei kincsek egyedül csak benne vannak elrejtve, a kitől minden jót bőséges mértékben megnyernek azok, a kik reményüket egyedül csak belé helyezik: óvakodjunk üdvösségünknek bármily kis részecskéjét is egyebütt keresni, hogy így benne mindent feltalálhassunk. Így végzi Kálvin a Krisztusról való tanítását.

¹ I. m. 77—78.

² I. m. 73—74 l.

Az apostoli hitvallás harmadik része: „Hiszek szentlélekben“. Ez azt fejezi ki Kálvin szerint, hogy a szentlélek is az Atyával és fiuval együtt igaz Isten. Azokkal egy lényegű, egy örökkévalóságú és mindenható. Ezért a mint hiszünk az Atyában és fiuban, úgy kell hinnünk a szentlélekben is. Az embernek ez az egyedüli vezére az Atyához. Általa hoz létre az Atya minden jót a fiuban; általa tart fenn, életet, igazit meg és hív magához mindeneket. Fényével világol előttünk. A szeretet tüzét felgyújtja szivünkben s minden jót eszközöl lelkünkben. De mindezek nem a mi érdemünk jutalmi, hanem Isten ingyen kegyelmének ajándékai.

A hitvallás negyedik része így szól: „Hiszek egy közös anyaszentegyházat, szenteknek egyességét, a bűnöknek bocsánatát, a testnek feltámadását és az örök életet“. Miképpen bővült ki a keresztelezési formula az „egyház“ fogalmával? Erre nézve az első lépést még *Tertullianus* megtette, a ki állította: „a hol jelen van az Atya, fiu és szentlélek, jelen van az egyház is, mely e háromnak teste“. Lassanként megszületett az „egyedül idvezítő“ egyház fogalma. *Augustinus* már az egyházon kívül nem ismer hitet, vallást és erényt. Szerinte úgy a pogányok, mint a keresztelestlenül elhalt gyermekek végsorsa a kárhozat. Ilyen értelemben nyert symbolikus tekintélyt a hitvallás negyedik tétele: „Hiszek egy keresztény egyházat“. „A szentek egyességének“ magasztos eszméje szintén régebbi felvétel, melyet a kath. egyház kiforgatott eredeti jelentéséből, midőn a szentek érdemeivel s felesleges jó cselekedeteivel hivalkodott s azokat, mint jól kamatozó tőkét, a maga részére lefoglalta. Nem különben az egyházi érdek kívánta a bűnbocsánatnak és az örök életnek fölvetését, mint a mely kívánatos jókat szintén csak az egyház közvetíthet bizonyos feltételek teljesítése mellett. A „test feltámadása“ a szentírás tanítása ellenére is felvetetett tiltakozásul ama gnosticus felfogás ellen, mintha a test és lélek, szellem és anyag egymást kizáró ellentétek volnának. Méltó gúnynyal jegyzi meg Szász Domokos, hogy az egyház, midőn ez által a hullát glorifikálta, Pál apostolt, a ki másképpan tanított, hallgatólag eretneknek nyilvánította s ő ma sem lehetne egy igazhitű gyülekezet lelkésze.¹ Így lett az apostoli hitvallás az egyházi élet zsinormértékévé, a mely ellen,

¹ I. m. 62 l.

a ki vét, az nem méltó az egyházi közösségre. Az ilyen eretnek kizárandó az egyházból a pápai átok kíséretében, hogy ez által az üdvösség minden reményét elveszítse. A kath. egyház a hitvallás ez utóbbi részeinek önkényü felvételével s az ezekhez fűzött hamis fogalmak védő szárnyai alatt tért arra az útra, a melyen féktelen túlkapásai által előkészítette, megérlelte a reformatiót. Igen természetes hát, hogy a reformatorok, ha el is fogadták e tételt, hogy ez által is orthodoxiájukat igazolják, de annak egészen más értelmezést adtak, mint a milyent a hagyományos felfogás megengedett volna. És a szabadságot szerető emberiséget örök hálára kötelezték, midőn ez által megszabadították az egyház türhetetlen nyomásától.

Mit értett Kálvin az *egyház* alatt? Értette „a választottak összességét“, akár angyalok vagy emberek, akár élők vagy holtak, akármely ország vagy nép fiai legyenek. Kálvinnak e felelete, melylyel rálépett a feltétlen praedestinációnak oly sokszor és oly sok oldalról kárhóztatott útjára, szoros összefüggésben van az ő anthropológiája és sotérológiájával, sőt azoknak természetes következménye. De erre vitte őtet a reformatio érdeke is. A pápai átoknak nagy ereje volt a reformatiót megelőzőt sötét időkben. A kit ez utolért, az ki volt zárva nem csak az egyházból, hanem az üdvösség minden reményéből is. Ezzel szemben méltán hivatkozott Kálvin egy sokkal felsőbb hatalomra: az Isten elválasztására, melyet meg nem változtathat semmi földi hatalom áldása, vagy átka. És ez igen kitünő fegyver volt a reformatio kezében. Hogy Kálvin a praedestinációt úgy is tekintette, mint a pápai átok ellenszerét, az világos abból is, hogy azt az egyházzal kapcsolatosan tárgyalja; de ezt igazolja tárgyalásának menete is. Szerinte az egyház alapja az isteni kiválasztás. A kiválasztottak összessége alkotja az egyházat, mely csak egyetlenegy s a melynek feje a Krisztus. Egyetemes, vagy katolikus is az egyház, mert tagjai a Krisztusban egyesítve és összekapcsolva vannak, mint egy test tagjai. Szent is az egyház, mivel annak tagjai az Isten által mindnyájan megszenteltetnek.

Miképpen történik ez a megszenteltetés? Pál a kegyelemnek e rendjét így írja le: „A kiket kiválasztott, azokat elhívja, a kiket elhívott, azokat megigazítja; a kiket megigazított, megdicsőíti“. A kiválasztottak elhívása abban áll, hogy az Isten

magát, mint Istent és Atyát ismerteti meg. A megigazítás abban áll, hogy a „Krisztus igazságával felruházza“ és „a szentlélek áldásaival betölti“. Megdicsőítése pedig abban áll, hogy „országának fensége nyilvánvalóvá lesz mindenekben, mindenek által“. Az üdvnek ez a rendje nem egyéb, mint kijelentése az elválasztásnak, melyet Isten még az emberek születése előtt elrendelt. Az ilyen módon elhivottakon kívül senki sem mehet a menyország dicsőségébe; mert Isten a maga kiválasztását csak ez egyetlen úton hozza nyilvánosságra. Az emberi érdem nem lehet hát az üdvösség alapja. A kik mégis erre építenek, azok bizonytalan alapon állanak. Mennyivel biztosabb annak az üdve, a kié Isten kiválasztásán nyugszik! Mert az meg nem történhetik, hogy az egyház igazi tagjai elpusztúljanak! Ha ég és föld elmúlna is, az ők üdvösségük alapja meg nem rendül. Nem, mert Isten a maga kiválasztását soha meg nem bánja; mert a kiválasztottak a Krisztus őrizetére vannak bízva. Hogy kik az elválasztottak és kik az elesettek? — azt a kérdést ne kutassuk. Elég az, ha szilárd bizalommal hisszük, hogy mi is azok közé tartozunk, a kik el vannak választva s így részünk lesz a megdicsőítettésben. E hitet különben eléggé támogatja az az isteni ígéret, mely „Isten fiainak“ elismeri azokat, a kik az ő egyszülött fiát befogadták. Ha tehát mi is a Krisztust magunkénak valljuk, benne feltalálunk mindent, a mi üdvünk biztosítására megkivántatik.¹

Mennél bizonyosabban kell hinnünk magunkról, hogy mi valóban a választottak közé tartozunk, annál kevésbé lehet és kell ítéletet mondanunk a mások kiválasztatása, vagy elvettetése felől. Ez az Isten előjoga. Mi teljes bizonyosságot e tekintetben nem szerezhetünk. Azonban mégis vannak bizonyos ismertető jelek, a melyek útba igazíthatnak. Így kiválasztottaknak tekinthetjük azokat, „a kik úgy hitvallomásukkal, mint életpéldájukkal és a sakramentumokban való részesedésükkel ugyanazt az Istent és Krisztust vallják, mint mi“.² E tekintetben tehát Kálvin is visszaesett az egyedül üdvezítő egyház fogalmára. Abban azonban mégis eltér attól, hogy a kívül levőkre nem mondja ki egy szóval az örök kárhozatot. A választottak sorából senkit sem szabad kitörölni, ha csak teljes

¹ I. m. 117—120 l.

² I. m. 122 l.

bizonyossággal nem tudjuk, hogy az Isten ígéje nem kárhozattatja. Még akkor is *vakmerőség* Isten ítéletének elébe vágni; mert a kik ez idő szerint nem tagjai az igaz egyháznak, még beléphetnek a választottak sorába. Azért egymásról legyünk jó véleménynyel és reménységgel s Isten ítéletének szentélyébe ne rontsunk. Így kell értelmezni az egyházból való kiközösítést (excommunicatio) is, melynek ha van is értelme, de nem azt teszi, hogy ez által az illető az üdvösség reményéből is teljesen kizártnék. Az egyház nem kézzel fogható dolog. Annak körét és határát csak a hit által mérhetjük meg, mert az láthatatlan. A mi pedig a szentek egyességét illeti, ez azt jelenti, hogy az egyház tagjai, a mennyire a szükség kívánja, testi és lelki javaikból, egymást kölcsönös jóakarattal részesítsék. És valóban részesítik is, mert mint ugyanazon egy test tagjai, mindnyájan részesülnek a mindeniknek külön-külön adott javakban.

Bűnbocsánatot az egyház nem osztogathat sem pénzért, sem más feltételek mellett; mert ezt azok, a kik az egyház testébe be vannak plántálva „Isten szabad tetszéséből a Krisztus érdemének közbejöttével“ nyernek. Ezen kívül nincs bűnbocsánat. Ehez pedig az egyetlen út a bűnbánat. Azonban a bűnbánatot nem kell valamely különös érdemnek tekinteni; mert a bűnbocsánat nem azért, hanem Isten ingyen kegyelméből van.

A test feltámadása alatt azt érti Kálvin, hogy „minden ember teste a romlandóságból a romolhatatlanságra, halandóságból halhatatlanságra költetik fel egykoron“. A kik meghaltak, azok testüket visszakapják; a kik élnek, levetik romlandó testüket s hirtelen átváltozással halhatatlan természetbe mennek át. A kegyesek dicsőségre, az elvetettek pedig a kárhozat halálára.

Az örök élet hite arról biztosít, hogy azokat, a kiket Isten már e földön megdicsőített, felveszi a valódi boldogságba, hol világosságban és igazságban Istentől elválaszthatlanul fognak örökké élni. Ellenben, a kik el vannak vetve s Istent nem tisztelték és keresték tiszta hittel, azok meg lesznek fosztva a menyország minden örömétől. Örök sötétségre vettetnek. Örökös gyötrelemre lesznek kárhozattatva.

Ezek Kálvin szerint a ker. hitnek szabályai. A hol az ezeken alapuló élő hit jelentkezik, ott nyomban föllép a remény és szeretet. E három szoros összeköttetésben van egymással;

de azért sem a remény, sem a szeretet; hanem egyedül a hit üdvezt.

Nem térhetünk vissza ez alkalommal annak a kimutatására, hogy a kalvinizmusnak e részben foglalt alaptételei minő változásokon, illetve fejlődési fokozatokon mentek át az utódok kezében és lelkében egyaránt. Csupán egy pár általános megjegyzésre szorítkozhatunk. A kálvin-orthodoxia ajkairól időnként ismételten felhangzik a keserű panasz és vád, hogy az ev. ref. egyház „lesiklott“ a Kálvin által lefektetett alapokról. A szabadabb szellemű ref. theologusok pedig az emberiség fejlődésében vetett hittel nyugodtan hirdetik, hogy a Kálvin tanait is az idő nagyon „megrostálta“. Mi pedig keresztényi örömmel tapasztaljuk, hogy a protestantizmus olyan irányban halad előre, a hol a szentháromság, a Krisztus helyettes elégtétele, a praedestinatio és az orthodoxiának más elavult dogmái helyet nem foglalhatnak s így a multban emelt választó-falak egymásután omladoznak. A Szász Domokos szavaival végezzük e fejezetet: „A reformatorok szellemének méltó örökösei a prot. egyházban nem azok, kik olybá tekintik a confessiókat, mint sérthetetlen határlineákat, melyeken túllépni az igaz hit ellen elkövetett szentségtörés; nem azok, kik a független véleményt nyilvánító fejéhez mohó kárörömmel sújtják az eretnekség bűneinek súlyos vádját; hanem azok, kik hiven a reformatio elvéhez, lelkiismeretes vizsgálódás útján többről-többre, jobbról-jobbra törek-szenek“.¹

¹ A magyarországi prot. egylet II-ik évkönyve. 51 l.

„Az idealismus“.

Jeles tudósunk, Bodnár Zs. szerint ma az idealismus korszakában élünk; vagy legalább is roham-léptekkel haladunk feléje. „Duzzadunk az erőtől; nagyot, merészet gondolunk és akarunk, vagy legalább sentimentális rajongás tölt el bennünket minden nemes és magasztos, isteni és fensséges iránt“, — mondja ő „Éjszak dél ellen“ ezimű munkájában. . . Ma tehát más időket élünk, mint pár évtizzel ezelőtt. Szellemi világunk körében az eddigieknél eszményibb irányu eszmék vezetnek. A realista halvány idők felett ma a korszellem új napjának hajnala dereng, mely más irányt jelöl ama számtalanszor leszólt korszak közérzésének, gondolkozása — és cselekvési akarátának. A néma éjszakát az új idők hangja ma a mythologiai typhon harsonájával veri föl. Az álomöldöste világ „kicsinyes és törpe, léha és erőtlen, de jószivü“ embere ma a teremtő-eszmék s egyetemleges munkásság kormánypálezájának intésére néz. Ma esodák következnek, mert esodák történnek az idealismus mindenható erejének nyomán mindenütt. Átalakul az ember, új lesz szokása, viselete, érzése, szava, izlése, bűne, erénye, morálja, vallása, bölcselmi felfogása és minden cselekedete. Mert az idealismus *átteremti a viselt világot*.

Többek által elfogadott állítás, hogy talán az idők járásának egy változatu, de örök és ki nem játszható „hullámvonala“, „törvénye“ szerint; — vagy azért, mert az eszme-mozgalmakban a hanyatlás után az emelkedés a dolgok természetes rendje — az emberi törekvés ma csakugyan az eszményiség felé irányul, vagyis ma idealista világban élünk.

Közönséges észszel azt gondoljuk, hogy az idealismus azért idealismus, hogy annak idején az emberiség régi és új, de forrón szeretett minden ideáljaiért egyenlően küzd, fárad, dolgozik. Ideáljaink egyetemlegesen fölkaroltatnak s az ideálok ihlető hatalmát semmi sem korlátozza; korunk tetszetős formát